

۱۴۷۰ پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

سرشناسه:	جدید بناب، علی، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور:	تعامل آل بویه با اقلیت‌های دینی و مذهبی / علی جدید بناب.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری:	۲۷۲ ص؛ ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
مرجع توليد:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۲۲۹-۴۶۵-۲
وضعیت فهرست نویسی:	فیا. [۲۵۳]
یادداشت:	کتابنامه: ص: ۲۵۰ - ۲۷۲.
یادداشت:	چاپ دوم و سوم: ۱۳۹۸ (فیا).
موضوع:	شیعه -- ایران -- تاریخ -- قرن ۴ - ۵ ق.
موضوع:	History -- Iran -- Shi'ah -- ۱۰ - ۱۱th century
موضوع:	اقلیت‌های دینی -- ایران -- تاریخ -- قرن ۴ - ۵ ق.
موضوع:	Religious minorities -- Iran -- History 10-11th century
موضوع:	شیعه و مذاهب دیگر: Relations -- Shi'ah
موضوع:	شیعه و اهل سنت: Sunnites -- Relations -- Shi'ah
موضوع:	ایران -- تاریخ -- دیپلماسی، ۳۲۰ - ۴۴۷ ق. 939 - 1055 -- Buyids, Iran
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
شناسه افزوده:	Almustafa International University Almustafa International Translation and Publication center
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۷ ج۲ / ۲۷۲۳۹ BP
رده‌بندی دیویی:	۲۹۷ / ۵۳۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی:	۵۲۱۴۱۵۶
	BP۱۷۱۸

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است

تعامل آل بویه با اقلیت‌های دینی و مذهبی

مؤلف: علی جدید بناب

چاپ سوم: ۱۳۹۸ ش / ۱۴۴۱ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۵۲۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰ نسخه

مراکز پخش

- ایران: قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸
- تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ / دورنگار: داخلی ۰۹۰۵ +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۹
- ایران: قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

pub_almustafa

http://buy-pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

با تشکر از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: علی عبادی فرد
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- صفحه‌آرایی: هادی عبدالمالکی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

- هرگونه نسخه برداری اعم از کپی برداری و بازنویسی و انتشار، اسکن، ذخیره کامپیوتری، ترجمه به زبان‌های دیگر و ساخت فایل صوتی کتاب، بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع، شرعاً حرام و از طریق مراجع قانونی، قابل پیگیری است.

تعامل آل بویه با اقلیت‌های دینی و مذهبی

علی جدید بناب

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای بندی به دین و سنت در مدیریت همه جانبه کشورها بسیار چالش برانگیز می نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان گذاران این شجره طیبه، به ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می باشد. «جامعة المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم «مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره مند سازند.

مرکز بین المللی

ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم

پیش‌گفتار

پژوهش در زمینه تعامل حکومت‌های شیعی، پیشینه‌ای به درازای عمر دولت‌های اسلامی دارد. نظر به سیره و عملکرد دولت‌های اسلامی اهل تعامل در جهان اسلام، شناخت شیوه‌های تعامل حکومت‌های اسلامی در عرصه‌های مختلف در قالب پژوهش‌های تاریخی با رویکرد ارائه راهکارهای مناسب جهت ایجاد وحدت و تقریب بین مذاهب مورد توجه کاوشگران تاریخ اسلامی قرار گرفته است.

در پرتو پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران و جامه عمل پوشاندن به منویات امام و رهبری، عرصه‌ای گسترده برای شناساندن اسلام واقعی به جهان بشریت و زمینه‌ای برای تعامل حکومت‌های شیعه جعفری با دیگر مذاهب اسلامی فراهم گردید. نهادهای علمی و تحقیقاتی - از جمله جامعه المصطفی عليه السلام العالمية - تمام تلاش و همت خود را در جهت استفاده از این ظرفیت عظیم به‌کار گرفته و زمینه‌های لازم برای گسترش و معرفی تعامل دول شیعی و سنی در سطح بین‌الملل و جهان اسلام را فراهم ساخته‌اند.

گروه تاریخ و سیره پژوهش‌شکده علوم اسلامی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی عليه السلام در این راستا و با در نظر گرفتن انواع و شیوه‌های تعامل، طرحی را با عنوان «تعامل آل‌بویه با اقلیت‌های دینی و مذهبی» در دستور

کار قرار داد تا بر اساس آن، پژوهشی در متون تاریخی و سیره صورت گیرد و با استناد به این متون که از منابع معتبر و اصیل اسلامی شناخته می‌شوند، تعامل آل بویه در دوره حکومت‌شان تحلیل و بررسی شود. اثر حاضر که توسط فاضل محترم و پژوهشگر همکار گروه تاریخ و سیره حجت الاسلام والمسلمین علی جدیدبناب به انجام رسیده، درصدد ارائه تصویری روشن از تعامل حکومت آل بویه با اقلیت‌های مذهبی و دینی مورد نظر است. ایشان ضمن بررسی اجمالی تعامل و محورهای آن در سنت اهل بیت (علیهم‌السلام)، مبانی تعامل آل بویه، زمینه‌های تعامل مثبت آل بویه و عملکرد تعامل حکومت‌های قبل از امامیه، تعامل علمی-فرهنگی، تعامل سیاسی-اجتماعی، تعامل اقتصادی آل بویه با اقلیت‌های مذهبی و دینی و پیامدهای مثبت آن و در نهایت آسیب‌شناسی تعامل این دولت با اقلیت‌های یادشده را مورد پژوهش و واکاوی دقیق قرار داده است.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (علیه‌السلام) ضمن تقدیر از تلاش ایشان در تدوین این اثر برای معرفی و شناساندن یکی از حکومت‌های شیعی تعامل‌گر و عملکرد آنان در سطح بین‌الملل و آشنایی فرهیختگان و دانش‌پژوهان عرصه تاریخ اسلام، از عنایت ریاست محترم پژوهشکده علوم اسلامی حجت الاسلام والمسلمین دکتر رضانژاد، مدیر محترم گروه تاریخ و سیره حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسین عبدالمحمدی و ارزیاب علمی اثر جناب آقای دکتر آقانوری و نیز از همکاری بخش‌های مختلف جامعه المصطفی (علیه‌السلام) که امکان چاپ و نشر این پژوهش را در قالب یک کتاب فراهم کرده‌اند، تشکر و قدردانی می‌نماید.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (علیه‌السلام)

فهرست

پیش‌گفتار	۵
مقدمه	۱۵
۱. کلیات تحقیق	۱۹
طرح تحقیق	۱۹
۱. تعریف و تبیین موضوع	۱۹
۲. پیشینه تحقیق	۲۰
۳. سوالات اصلی و فرعی	۲۲
۴. فرضیه‌ها	۲۳
۵. اهداف و ضرورت‌ها	۲۳
مفهوم‌شناسی	۲۴
۱. تعریف و انواع تعامل	۲۵
۲. اقلیت‌های مذهبی و دینی	۲۹
الف) اقلیت‌های مذهبی	۲۹
ب) اقلیت‌های دینی	۲۹
۲. مبانی و زمینه‌های تعامل آل‌بویه با اقلیت‌های مذهبی و دینی	۳۱
مبانی تعامل با اقلیت‌های مذهبی و دینی در قرآن و روایات	۳۱
۱. مبانی مشترک تعامل با اقلیت‌های دینی و مذهبی	۳۳
الف) اعتقاد به وحدانیت خداوند متعال	۳۳

- ب) همزیستی مسالمت آمیز با همه انسان‌ها ۳۵
- ج) همسویی ادیان مختلف آسمانی با یکدیگر ۳۶
- د) تساهل و مدارا ۳۷
- ه) همزیستی و گفت‌وگوی مسالمت آمیز ۳۹
۲. مبانی اختصاصی تعامل با اقلیت‌های مذهبی ۴۱
- الف) تبعیت از رسول خدا ﷺ به عنوان اسوه ۴۱
- ب) باورمندی به کتاب و سنت ۴۳
- ج) برادری دینی ۴۴
- د) امنیت پایدار جامعه اسلامی ۴۵
- ه) اتحاد امت اسلامی ۴۶
- پایه‌ها و محورهای تعامل در سنت اهل بیت علیهم‌السلام ۴۹
۱. حفظ و حراست از دین ۴۹
۲. وحدت امت اسلامی ۵۱
- زمینه‌های تعامل مثبت دولت آل بویه با اقلیت‌های مذهبی و دینی ۵۴
۱. زمینه‌های اعتقادی و فرهنگی ۵۴
- تساهل و تسامح مذهبی آل بویه ۵۷
۲. زمینه‌های سیاسی و اجتماعی ۶۲
۳. زمینه‌های اقتصادی ۶۳
- عملکرد حکومت‌های امامیه قبل از آل بویه ۶۴
۱. یحیی بن عبدالله ۶۶
۲. حسن بن زید ۶۸
۳. محمد بن زید ۷۱
۴. حسن بن علی اطروش، ناصر کبیر (۳۰۱ - ۳۰۴ ق) ۷۴
۵. حسن بن قاسم، داعی صغیر (۳۰۴ - ۳۱۶ ق) ۷۷
- زوال دولت علویان ۷۹
- شواهد امامی یا زیدی بودن آل بویه ۸۱

۱. ارتباط با علمای امامیه ۸۱
۲. توجه به بارگاه امامان امامیه ۸۱
۳. ملازمت شیخ مفید توسط عضدالدوله ۸۲
۴. توجه و تاکید به برخی شعائر شیعی ۸۲
۵. داشتن وزیران شیعی ۸۲
۶. پشتیبانی از شیعه در برابر اهل سنت و خلافت ۸۳
۷. اعتراف رکن الدوله ۸۳
۸. وصیت به تدفین در بارگاه امامان علیهم السلام ۸۴
۹. ضرب سکه به نام امامان علیهم السلام ۸۴
۱۰. کاربرد واژه «رفض» برای امیران آل بویه ۸۵
۱۱. کاربرد جمله «غالباً فی التشیع» برای امیران آل بویه ۸۵
۱۲. رفتن امرای آل بویه به زیارت ائمه علیهم السلام با پای برهنه ۸۶
۱۳. نصب کتیبه‌ای در تخت جمشید که نام دوازده امام علیهم السلام بر آن حک شده بود ۸۶
۱۴. خواندن عقد ازدواج توسط سید مرتضی ۸۶
- جغرافیای مذاهب اسلامی و ادیان آسمانی در قلمرو آل بویه ۹۰
۱. جغرافیای مذاهب اسلامی در قلمرو آل بویه ۹۰
- الف) شیعه ۹۱
- ب) اهل سنت ۹۲
۲. جغرافیای اقلیت‌های دینی در قلمرو آل بویه ۹۵
- الف) زرتشتیان ۹۶
- ب) مسیحیان ۹۶
- ج) یهودیان ۹۷
۳. تعامل علمی - فرهنگی آل بویه با اقلیت‌های مذهبی و دینی ۹۹
- تعامل آل بویه با اقلیت‌های مذهبی ۱۰۲
۱. تأسیس بناهای علمی و مذهبی ۱۰۸
- الف) ساخت مدرس ابن سینا و خانه صاحب بن عباد در اصفهان ۱۰۹

- ب) ساختن مساجد متعدد در مناطق مختلف ۱۱۰
۲. تأسیس کتابخانه‌ها ۱۱۰
- الف) کتابخانه ابونصر شاپور بن اردشیر وزیر عضدالدوله در کرخ بغداد... ۱۱۲
- ب) کتابخانه ابن عمید ۱۱۳
- ج) کتابخانه عزالدوله بختیار ۱۱۳
- د) کتابخانه عضدالدوله در شیراز..... ۱۱۳
- ه) کتابخانه ابوعلی سوار..... ۱۱۵
- و) کتابخانه حیدریه در نجف اشرف ۱۱۵
- ز) کتابخانه شرف‌الدوله ۱۱۶
- ح) کتابخانه صاحب بن عباد ۱۱۶
- ط) کتابخانه بهاء‌الدوله دیلمی ۱۱۶
- ی) کتابخانه بهرام بن مافنه ۱۱۷
- ک) کتابخانه ابوالعباس احمد ضبی ۱۱۷
- ل) کتابخانه ابوالحسن عبدالعزیز بن ابراهیم ۱۱۸
۳. تشکیل جلسات علمی و مباحثات ۱۱۸
۴. تلاش و تشویق در ترویج علوم ۱۲۰
۵. تعامل آل بویه با علمای شیعه ۱۲۲
۶. مدیریت تنش‌های مذهبی ۱۲۳
۷. توجه ویژه به علم و علما..... ۱۲۵
- الف) حسین بن احمد بیضاوی ۱۲۸
- ب) احمد بن عبدالجلیل سجزی ۱۲۸
- ج) ابوبکر خوارزمی (متوفی ۳۸۳ قمری) ۱۲۹
- د) ابوبکر باقلانی (متوفی ۴۰۳ قمری) ۱۲۹
- ه) ابوعلی فارسی نحوی (متوفی ۳۷۷ قمری) ۱۲۹
- و) عبدالرحمن صوفی (متوفی ۳۷۶ قمری) ۱۳۱
- ز) ابن‌الاعلم (متوفی ۳۷۴ قمری) ۱۳۱
- ح) ابوسلیمان سجستانی ۱۳۲

- ط) محمد بن عمران ۱۳۲
- ی) طاهر ۱۳۳
- ک) ابوالفضل جعفر بن مکتفی بالله (متوفی ۳۸۸ قمری) ۱۳۳
- ل) ابوعلی مسکویه (متوفی ۴۲۱ قمری) ۱۳۴
- م) صاحب بن عباد ۱۳۴
- ن) ابوالفرج بن هندو ۱۳۵
۸. برقراری روابط خویشاوندی جهت حل اختلافات ۱۳۵
۹. تکریم اهل علم و ادب ۱۳۶
۱۰. مهاجرت علمای اقلیت‌های مذهبی ۱۳۸
۱۱. تحصیل و تدریس علوم نقلی و عقلی توسط اقلیت‌های مذهبی ۱۳۹
۱۲. استفاده از پزشکان اقلیت‌های مذهبی ۱۴۰
۱۳. اقامه مراسم و برنامه‌های مذهبی به صورت آزاد ۱۴۱
۱۴. آزادی فرق و مذاهب اسلامی در نشر عقاید ۱۴۳
- تعامل علمی - فرهنگی آل بویه با اقلیت‌های دینی ۱۴۶
۱. ایجاد بستر و فضای باز جهت ترویج علوم مختلف مورد علاقه آنها ۱۴۷
۲. مدیریت تنش‌های اقلیت‌های دینی و مذهبی ۱۴۹
۳. تجدید و تأسیس کلیساها و کنیسه‌ها ۱۵۰
۴. استفاده از پزشکان اقلیت‌های دینی ۱۵۰
۵. اقامه مراسم دینی به صورت آزاد ۱۵۲
۴. تعامل سیاسی - اجتماعی آل بویه با اقلیت‌های مذهبی و دینی ۱۵۷
- تعامل سیاسی - اجتماعی آل بویه با اقلیت‌های مذهبی ۱۵۹
۱. استخدام علمای اقلیت‌های مذهبی در امر قضاوت ۱۵۹
۲. به‌کارگیری اقلیت‌های مذهبی در امر وزارت ۱۶۳
۳. استفاده از اقلیت‌های مذهبی در ادارات دولتی ۱۶۴
۴. استفاده از اقلیت‌های مذهبی به عنوان فرماندهان سپاه ۱۶۴
۵. آزادی پیروان مذاهب اسلامی در تبلیغ عقاید خویش ۱۶۵

۶. عدم منع اقلیت های مذهبی از برپایی مراسم اجتماعی ۱۶۸
۷. برگزاری آزادانه آداب و رسوم دینی از سوی اقلیت های مذهبی ۱۶۹
- تعامل سیاسی اجتماعی آل بویه با اقلیت های دینی ۱۷۰
۱. استفاده از اقلیت های دینی در مقام وزارت ۱۷۲
۲. به کار گیری اقلیت های دینی در ادارات دولتی ۱۷۳
۳. استفاده دولت آل بویه از اقلیت های دینی به عنوان حاکم و مشاور ۱۷۵
۴. استفاده دولت آل بویه از اقلیت های دینی به عنوان فرماندهان ارشد نظامی ۱۷۶
۵. اجازه برگزاری آداب و رسوم به اقلیت های دینی ۱۷۶
۶. اعطای مجوز به پزشکان اقلیت های دینی برای مداوای مردم ۱۷۷
۷. ارائه خدمات رفاهی به اقلیت های دینی ۱۷۹
۵. تعامل اقتصادی آل بویه با اقلیت های دینی و مذهبی ۱۸۱
- تعامل اقتصادی - عمرانی آل بویه با اقلیت های مذهبی ۱۸۵
۱. بازسازی بغداد ۱۸۵
۲. بازسازی نجف اشرف ۱۸۷
۳. راه سازی ۱۸۷
۴. پل سازی ۱۸۸
۵. سد سازی ۱۸۹
۶. ایجاد نهرها و قنوات ۱۸۹
۷. احداث بیمارستان عضدی بغداد ۱۹۰
- تعامل اقتصادی - عمرانی آل بویه با اقلیت های دینی ۱۹۴
۱. تعامل اقتصادی با یهودیان ۱۹۷
۲. تعامل اقتصادی با مسیحیان ۲۰۵
۳. تعامل در زمین داری و مالکیت با زرتشتیان ۲۰۸
۴. تعامل در صنعت با صابئیان ۲۱۳
۶. پیامدها و آسیب شناسی تعامل آل بویه با اقلیت های مذهبی و دینی ۲۱۹
- پیامدهای تعامل مثبت ۲۱۹

۱. ترویج وحدت و انسجام بین مسلمین ۲۱۹
۲. جلوگیری از شایعات بی‌اساس مستشرقان درباره اختلافات شیعه و سنی. ۲۲۱
۳. ایجاد رویکرد مثبت به مکتب تشیع ۲۲۳
۴. ترویج فرهنگ تشیع جهت ارائه الگوی مناسب به سیاستمداران فعلی... ۲۳۲
۵. مقابله با ترویج افکار و جریان‌های انحرافی ۲۳۳
۶. ارائه الگوی مناسب به علما و سیاستمداران اسلامی ۲۳۴
۷. تمایل و گرایش پیروان اقلیت‌های دینی به اسلام ۲۳۶
- آسیب‌شناسی ۲۳۶
۱. بررسی پیامدهای روابط غیرسازنده میان حاکمان و علمای شیعه و سنی ۲۳۶
۲. صدور فتاوی غیرعلمی و آفت‌زده در فضای تعاملات ناسالم ۲۳۷
۳. در خدمت سلاطین بودن علما ۲۳۸
۴. رفتار با پیروان ادیان آسمانی برخلاف منطق و رویکرد اسلامی ۲۴۱
۵. رفتار متفاوت حاکمان آل بویه ۲۴۳
- نتیجه‌گیری ۲۴۷
- کتابنامه ۲۵۳